

İSTANBUL SURU VE YALDIZLI KAPI

Prof. Dr. Ph. SCHWEINFURTH (İstanbul)

Bugünkü İstanbul'da hâlâ görüldüğü gibi, eski İstanbul surları arasında, deniz surlarını kara surlarından tefrik etmelidir. Şarkî Roma İmparatorluğunun bütün doğu Akdenize şamil varlığı İstanbul'a donanma sayesinde deniz hakimiyetini sağladığı müddetçe deniz surları ancak tamamlayıcı bir müdafaa vasıtası idiler. Buna ilâve olarak Karadeniz boğazının medhalinde sık sık kopan fırtınalar ve burada pek şiddetli olan akıntılar da şehre deniz cihetinden taarruzu, düşman gemileri için güçleştirmekte idi. Ancak Arabların donanmaları 7. asırdan itibaren şehri ve devleti tehdiye başlayınca deniz surları tevsî ve ikmâl edilmişlerdir. Mamafî dördüncü Haçlı seferine iştirak edenler için, 1204 yılında, Venediklilerin rehberliğiyle Haliç'in sakin sularına girmeye muvaffak olduktan sonra, deniz surlarını hücumla zaptetmek mümkün olmuştur. Buna mukabil, kara tarafından durmadan saldırıya devam eden barbar milletler denizcilikten anlamadıkları cihetle, İstanbul'un müdafaası bakımından kat'î ve büyük ehemmiyet kara suruna düşmekteydi. Bu sebebdendir ki kara suru —mütearrızların top istimali 1453'de o vakte kadar devam etmiş olan muvazeneyi değiştirenceye kadar— ona bin yıl müddetçe sayısız saldırıyı birbiri arkasına tard edebilmek kudretini verecek bir şekilde inşa edilmiştir. Fatih'in Macar topçuları tarafından kullanılan topları Theodosius surunu, o zamandan beri Topkapı adını alan, aziz Romanos kapısı yanında tahrib ederek, sayesinde muhasır ordunun şehre girmek imkânını bulduğu rahneyi açmışlardır.

Daha Büyük Konstantin, yeniden tesisi esnasında, şehri geniş bir surla techiz etmişti. 413 yılında, Theodosius II.'nin ilk hüküdarlık senelerinde onun namına devleti idare eden Praefectus Anthemius, Trakya'da harekette bulunan Hun ve Gotların tesiriyle yeni bir kara suru inşa etmeye başladı. Bu yeni sur Konstantin'inkinin iki kilometre ötesine alınmış ve ön tarafında haklı olarak üçüncü ve derinliğine bir duvar olarak zikredilen cidarları örülü bir hendekle çevrilen, çifte ve kulelerle tahkim ve takviye edilmiş bir çevre sur

(Ring) olarak inşa edilmiştir. Anthemius'un bu ilk sur inşasının ne kadar sürdüğü bilinmiyor. Mamafî bu sur herhalde, devlet, şehir ve surların mevcudiyeti için en kritik bir mahiyet taşıyan 447 yılından çok evvel ikmâl edilmiş olmalıdır. Hunların tehdidi bu arada Atila'nın şahsında korkunç bir şekilde gelişmiş bulunmakta idi. Bu yıldan evvelki 446 senesinde Atila, Theodosius II. 'nin ordularını üç savaşta mağlub etmiş, Makedonya ve Trakya'yı tahrib ederek İstanbul'a Büyük Çekmece' (Athyras) ye kadar yaklaşmıştı. Theodosius II. Hunlarla en hacalet-aver şartları haiz bir muahede akdine mecbur kalmıştı. Bundan sonra 447 yılında vuku bulan bir zelzele Theodosius surlarını ağır hasara uğrattı. Atila'nın devam etmekte olan tehdidi muvacehesinde bu, büyük bir tahlike idi. Şark Praefectus'u Constantinus, 447'de, iki ay içinde surun rahnelerini tıkamıya ve çökmüş olan kuileri yeniden inşaya muvaffak oldu. Bu yeni Theodosius surlarının hâlâ mevcut olan kapılarından birinde, Mevlevihane kapısında durunca, bugün hâlâ orada bulunan ve kurtuluşu temin eden eserin muvaffakiyetle intacından mütevellid sevinci asırlar ötesinden haykıran vezinli bir kitabe insana heyecan vermektedir:

THEODOSII JUSSIS GEMINO NEC MENSE PERACTO
CONSTANTINUS OVANS HAEC MOENIA FIRMA LOCA-
VIT

TAM CITO TAM STABILEM PALLAS VIX CONDERET
ARCEM

yani:

“Theodosius'un emri üzerine iki aydan daha az bir müddette Constantinus sevinçle (emri yerine getirerek) bu sağlam duvarları inşa etti. Bu kadar kısa müddette Pallas bile kaleyi daha sağlam inşa edemezdi.”

Aynı zamana ait ve muhtevası buna benzeyen vezinli grekçe başka bir kitabe de aynı yerde zamanımıza intikal etmiştir.

Bu suretle Theodosius surunun 413'de plânlanması ve inşası — surun bir az daha muahhar bir lâtinçe kitabesinin tesmiye ettiği gibi— Magnus Anthemius'a, 447 zelzelesinden sonra tahkimi Praefectus Constantinus'a ait olmuş oluyor. Bu tarihler arasına da, bizce malûm Roma takı zaferlerinin en sonuncusu olan Yıldızlı Kapı'nın muhtemelen 425 yılında vuku bulan inşası düşmektedir. Theodosius surunun günlük mürur ve ubura mahsus olan diğer kapılarına mu-

kabil bu Yıldızlı Kapı, imparatorların ve ordunun yanında bulunan mukaddes resimlerin (ikona) zafer alaylarında şehre girişlerine tahsis edilmişti.

Theodosius suru hakkında kıymetli bir monografi yazmış olan Alman arkeologu Profesör Hans Lietzmann bu suru haklı olarak "muahhar antik devrin en mühim mimarî abidelerinden biri" olarak zikretmiştir. 5650 metrelik uzunluğu ile zamanımıza intikal etmiş olan bu sur 96 kule ile techiz ve tahkim edilmiştir. Fakat onu yüksek dereceli bir san'at eseri yapan husus, her yerinde tatbik edilmiş olan açık gri renkte yontma taş tabakaları ile kırmızı tuğla kuşakları arasındaki dekoratif tenavüb yanında, hem dar pencerelerin, kırmızı tuğladan müteşekkil ve duvarın tazyikini azaltmaya mahsus kemerleriyle kulelerin taş cephelerine yerleştirilmiş şeklinin ve hem de kulelerin içindeki mekânın tevzi tarzının gösterdiği sectio aurea mimarî tarzının hakim olduğu tenasübün mükemmelliğidir. Roma'nın İstanbul surundan hemen hemen iki asır evvel yapılmış olan Aurelian suru, Bisans san'atının muahharen Garbî Avrupa Ortaçağına şekil itibariyle tefevvukunu temin etmiş olan ve helenistik antik devir an'anesinin bilâvasıta İstanbul'da yaşamakta devam etmesinden doğmuş bulunan, san'at yaratan kudretine şahadet eden Theodosius'un eserinin mağrur azameti muvacehesinde kaba ve barbarca görünür.

İstanbul'un deniz suru bir çok yerlerinde umumiyetle 8. ve 9. asırlarda acele ile, şehri Arablara karşı müdafaa için yığılmış bir çok sütun parçaları, sütun başlıkları ve eski binaların taban giriş parçalarından teşekkül etmiştir. Yapılışı mütecanis değildir. Buna mukabil kara suru, 447'den sonra bir çok defa zelzeleler yüzünden tamir ve muahhar imparatorlar devrinde 14. asra kadar mütemediyen tevsi ve ikmâl edilmiş olmasına rağmen deniz suruna nisbetle sanki tek elden çıkmış gibi mütecanis görünüyor.

Teknik mânada Theodosius kara suru bir kaplama inşa (Schalenkonstruktion) addedilmelidir. Duvarın hakikî özü araları harçla doldurulmuş âdî duvar taşlarından tereküb ederken, üzerindeki kalkerli taş tabakaları tuğla kuşaklarla en mükemmel ölçüler dahilinde birbirini takib eden güzel kaplamaları surun dış kabuğunu teşkil eder. Anthemius'un inşaat ustaları tarafından tatbik edilen ve birbiri üzerine mevzu iki kademedden müteşekkil, kuleler ve önde bulunan bir hendekten tereküb eden tahkimat tipi, Roma usulü

istihkâmlarile değil fakat Sus'a ve Boğazköy üzerinden nihayet Babil'e kadar varan eski Ön-asya tahkimat şekli ile muvazat arzeder.

Biz Theodosius kara surunu inşa eden ustaları, Büyük İskender zamanında Greklerin Şarkta gördükleri eski Şark inşa tiplerini, bizim misâlimizde eski Şark tahkimatı tiplerini, kendine mahsus şekillerle ta'dil eden ve aynı şekilde Şarktan alınan kubbe inşa şeklini geliştirmiş bir tarzda Avrupa mimarisine sokmuş olan O Helenistik mühendis—mimarlardan Poliorket'(harp mühendisi) lerin bir muakibi olarak görmekteyiz.

Theodosius kara surunun teşkil ettiği silsile içinde onun muhteşem geçidi olan Yıldızlı Kapı kıymetli bir çerçeve ortasına oturtulmuş bir pırlanta gibi görünür. Surun kalkerli taş ve tuğladan müteşekkil malzemesi muvacehesinde bu kapı, kendisini seyredene, arka duvarı yine 30 metre irtifaında ve üç muazzam geçitten müteşekkil bir kapı duvarından ibaret olan, bir nevi avluya hakim 30 metre yüksekliğinde ve 20 metre genişliğinde öne doğru taşmış iki Pylon'u ile som mermerden yapılmış hissini verir.

Bizanslılar, şehirlerinin bu muhteşem kapısı hakkında duydukları hayranlık ve iftihar hissi, bize, bu kapıyı "autolithos", yani devâsâ mermer tek taş olarak zikreden imparator Johannes Kantakuzenos'un 14. asra ait bir ifadesi ile intikal etmiştir. Yıldızlı Kapı'nın kalkerli taştan özünü, gözden saklıyan prokorones mermerinin mavimtırak parıltısı, muhteşem kapı duvarının ve her türlü figürlü dekordan azade ve ornamentlerle süslenmesi yalnız geçitlerinin Korent usûlünü andıran duvar kemerlerine inhisar ettirilmiş olan pylonlarının büyük sathlı-linear tesiri, onu bugün seyredenleri de aynı şekilde teshir etmektedir. Profesör Fritz Krischen'in neşrettiği, Yıldızlı Kapı'nın rekonstrüksiyonunu gösteren resimler bu meşhur abidenin mahiyeti hakkında insana bir fikir verebilir (F. Krischen, Die Landmauer von Konstantinopel, 1938).

Yıldızlı Kapı'nın geçitlerinden ortada bulunanı, kemerinin üst kısmında, her iki tarafında vezinli lâtince kitabelerle bezenmişti. Bugün ise, ancak bu kitabelerin, çoktan beri kaybolmuş olan, yıldızlı bronz harflerinin yatağını teşkil eden yuvaları kalmıştır. Mamafî bu kitabelerin metinleri malûmdur. Bunlardan doğudaki, yani şehre müteveccih olab kitabe bizim nazarımızda hususî bir ehemmiyet taşıyor. Bunun metni şudur:

“HAEC LOCA THEUDOSIUS DECORAT POST FATA
TYRANNI”

yani “Bu mahalli Theodosius Tyran’ın sukutundan sonra süsledi”.

“Tyran” kelimesiyle muahhar imparatorluk devrinde, devletin sarsılmış durumundan ve lejyonların bozulmasından istifade ederek kendilerini dış eyâletlerde imparator ilân ettiren ve devletin merkezi ve meşru imparatorlarla harbeden zorbalar kasdedilirdi. 383’de Britanya’da isyan edip oğlu Victor’u August unvaniyle kendisine müşterek hükümdar yapan ve harbi İtalya içlerine kadar sokmuş bulunan Tyran Maximus’u Theodosius I. ancak 388’de mağlub etmeğe ve imhaya muvaffak olabilmmişti. 390 yılında İstanbul Hippodrom’unda dikilmiş olan Theodosius I. obeliskinin kaidesinde zamanımıza intikal eden ve bu abidenin “her iki Tyran’ın imhasından sonra extinctis tyrannis” dikildiğini bildiren kitabe işte bu iki tyran üzerinde - Maximus ve Victor - kazanılan zafere mütealliktir.

Bunun aksine olarak Yıldızlı Kapı’nın şark cihetinde bulunan kitabe yalnız *bir* Tyran’dan bahsediyor. Bu farkı gözünden kaçırmış olan 17. asrın büyük Fransız bizantinisti Du Cange Büyük Theodosius’u Yıldızlı Kapı’yı yaptıran şahıs olarak zikretmiştir: Bugüne kadar hâlâ bir çok tarafdar bulmuş olan bir atıf. Fakat, eğer Yıldızlı Kapı’yı inşa ettiren şahıs Theodosius I. olsaydı, burada da, Dikilitaş’da olduğu gibi kitabede iki Tyran zikredecekti. Bundan ma’da, Theodosius I. 395’de öldüğü cihetle, ona atfedilen Yıldızlı Kapı’nın o zamanlar mevcut olan Konstantin surunun dışında ve arazi üzerinde yalnız başına durduğu kabul edilmek icab eder ki, bu, kule şeklinde yapıları ancak bir duvarlar silsilesi ile bağlı bulunmasını gerektiren iki yan Pylon muvacehesinde pek anlaşılabilir bir husus değildir. Fakat böyle bir sur silsilesi burada ancak 413 yılından itibaren, yani Büyük Theodosius’un torunu Theodosius II. suru şeklinde vücut bulmuştur.

Theodosius II. un 15. saltanat yılına, yani 423 senesine, İtalya’da Tyron Johannes Primicerius’un isyanı isabet eder. Theodosius II.’nin amcası olan Garbî Roma imparatoru Honorius’un Primicerius notariorum’u, Honorius’un ölümünden sonra Ravenna’da kendisini Garbî Roma imparatoru ilân ederek Theodosius II.’a kendisinin bu sıfatını veya harbi kabul etmek şıklarından birini seçmeyi teklif eden bir elçi heyeti göndermişti. Honorius’un meşru va-

risi ve Theodosius II.'nin genç yeğeni olan Valentinian III. ve annesi Galla Placidia, Honorius'un vefatı sırasında bir müddet için İstanbul'da bulunuyorlardı. Garbî Roma imparatorluğunda Theodosius hanedanının devamı Johannes Primicerius isyanı yüzünden tehlikeye düşmüş olup Theodosius II.'nin İtalya işine müdahale etmesi lâzım gelmekte idi. Hiç de küçümsenemeyecek gayretler sonunda, iki sene süren (423-425) bir harb neticesinde Johannes Primicerius Theodosius II.'nin kumandanları tarafından Ravenna'da esir edilerek müthiş işkencelerle Aquileja'da kafası kesildi.

İşte "fata" yani sukutunu mevcut kaynaklara göre Gibbon'un tasvir ettiği bu Johannes Primicerius Yıldızlı Kapı'da zikredilen Tyran'dır. Theodosius II. İstanbul'da zafer haberini alınca, o sırada Hippodromda yapılmakta olan yarışları durdurtmuş ve İncil'den bir âyet teganni ettiği halde kiliseye giderek günün mütebaki kısmını Allah'a şükür ibadeti ile geçirmişti. Valentinian III.'ün ve onun namına icrayı hükümet eden annesi Galla Placidia'nın hakimiyetlerinin yeniden tesis edilmesini, aslen İspanyالی olan Garbî Roma imparatorluğu saray şairi Merobaudes şu sözlerle kutlamıştır: "Cui natura dedit, victoria reddidit orbem". (Karş. The Cambridge Medieval History, C. I s. 407, 408.)

Bu sözler, Tyran Johannes Primicerius üzerinde kazanılan zafer sayesinde Theodosius hanedanının yeniden iş başına gelişinin o devrin muasırları için taşıdığı ehemmiyeti kâfi derecede vuzuhla göstermektedir. Bu zat, inşası kara surunun inşası sırasına, 425'i hemen müteakip bir tarihe isabet eden Yıldızlı Kapı'nın kitabesindeki Tyran'dır. Bu vakıayı teyid etmek üzere, 1928'de İngilizlerin yaptığı bir kazıda, İstanbul'da, evvelce gümüş işliyenlerin atelyelerini ihtiva ettiğinden sîmkeş hanı denilen ve Theodosius I.'in bir vakitler mevcut olan Forum'unun üzerinde inşa edilmiş olan bir hanın avlusunda Büyük Theodosius'un bir zafer takımın bakiyelerinin bulunuşunu da zikretmek mümkündür. Burada, takriben üç metre derinlikte, henüz toprak içinde bulunan sekiz muazzam kaideden iki tanesi bulunmuştur ki, bunlardan her biri, 14 metreden daha fazla irtifai haiz, mermerden, acaib ağaç gövdesi şeklinde, takı zaferin geçitlerinin kubbelerini tutan ve muazzam bir sütun başlığı ile beraber bir çok parçaları meydana çıkan dört sütun taşımakta idiler. Büyük Theodosius'un İstanbul'da, biri Forumda, diğeri sur dışında tek başına duran, mutaddan büyük iki takı zafer inşa etmiş

olması kabul edilemez. Yıldızlı Kapı, kara suru gibi Theodosius devrinin bir abidesidir.

Yıldızlı Kapı'nın muhafaza ve takviyesi ile kara surunun bakı-yelerinin korunması Türk anıtları koruma müessesesinin memleketin antik abideleri mevzuunda ele alınması icab eden en mühim vazifesidir.

